

1944: Oppladning og dramatikk

Januar 1944: Avbrutt togreise

Oslo-ingeniøren Diderich Lund hadde vært sterkt engasjert i motstandsarbeidet. I januar 1944 var det klart at det brant under føttene hans. En av hans kontakter på Sørlandet var arrestert. Han ville da reise til en av arbeidsplassene til firmaet hvor han arbeidet, Eeg-Henriksen, enten i Nordland eller i fjellet.

Han kom seg på toget, men på Eidsvoll kom en konduktør og sa: - Det er ordre om at De skal forlate toget.

Før han kom så langt, kom en annen konduktør med et telegram.

Han hadde en avtale med kona, Sigrid, om at hvis hun i brev eller telegram nevnte et bynavn, var det fare på ferde - større jo lenger byen var borte fra Oslo. I telegrammet sto det noe om Hammerfest, og det var jo ikke til å misforstå. Lund trøstet seg med at hun måtte være fri, siden hun kunne sende telegrammet.

I mellomtiden var de kommet forbi Hamar. Lund tenkte seg nå til Grotli. Men da toget stoppet på Lillehammer, kom en ing-

eniør han kjente og sa at det var en dame som gikk gjennom toget og spurte etter Eeg-Henriksen.

- Jeg forklarte damen, sa ingeniøren, at Eeg-Henriksen sitter i fangenskap i Tyskland.

- Det er det samme, hadde damen sagt, han kan sitte hvor han vil, men han skal forlate toget her.

Damen var Anna Henriksen. Hun hadde fått en telefon fra Oslo om å få Diderich Lund tilbake til Oslo. Gestapo ventet på ham i Trondheim. Lund forsto selvsagt at det var ham saken gjaldt, og kom seg av toget. På stasjonen traff han Anna Henriksen, som kunne fortelle at Gestapo hadde vært hjemme hos ham i Oslo for å ta ham. Men de hadde ikke tatt kona. Hun hadde varslet hans medarbeidere i hjemmefronten, og de hadde satt det hemmelige kontaktnettet i sving for å stoppe ham.

Lund reiste tilbake til Oslo og gikk i dekning, traff sin kone og flyktet til Sverige sammen med henne.

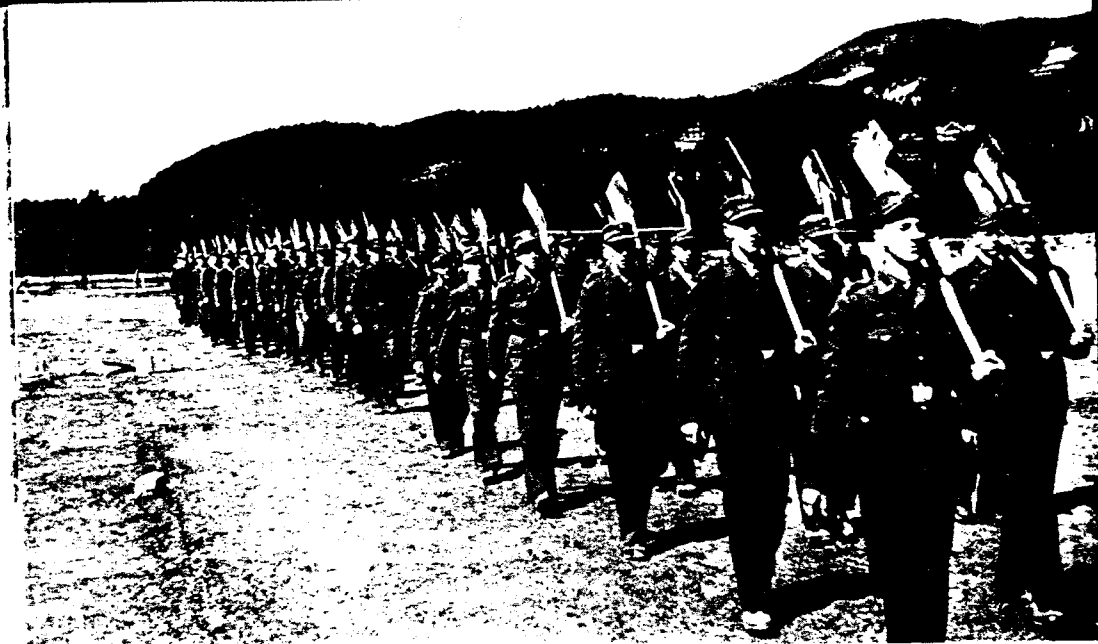
Arbeidstjenesten — nordmenn til østfronten?

Fra tidlig under krigen skrev tyskerne ut nordmenn til «arbeidsfylking» og «arbeidstjeneste». For en stor del ble disse satt til samfunnsgagnlig arbeid: Vedhogst, jordbruksarbeid og veibygging. Og selv om det ble drevet litt eksersis på leirene, og selv om en hele tiden hadde en viss frykt for at det lå mobiliseringsplaner bak, vaklet også den sentrale ledelsen når det gjaldt kampen mot arbeidstjenesten. Og utover i bygdene var det nesten ingen motforestillinger mot å møte fram. I allfall var de ikke store nok til at noen forsøkte å

komme seg unna i de gjennomsluktige bygdemiljøene.

Våren 1943 ble det imidlertid klart at noen AT-gutter var iført uniformer, og at andre var sendt langt avsted på militære anlegg. Nå gikk de første parolene ut om å nekte både registrering og innkalling til arbeidstjeneste.

Etter at en hadde fått tak i et dokument som gjorde det helt klart at nazistene hadde til hensikt å mobilisere et stort antall nordmenn til østfronten, ble kampen mot AT satt inn for full styrke fra våren 1944.

AT-paraderer i Ringeby. Legg merke til at de er i uniform.

og nådde da også Lillehammer. Nord i dalen ble det aldri skapt noen fast front mot arbeidstjenesten.

Nils Skamsar i Skjåk, som forsøkte å komme seg unna ved å dra til England, måtte bite i det sure eplet og dra på arbeidstjeneste i Ringeby i 1942. Der var de en gjeng som øyeblikkelig fant på allslags fantestreker. De ble gang på gang innkalt til «sveitføringen». Straffeeksesis fikk de også — åling i møkk midt på natta, og springmarsj ned til sentrum.

— Alt da var det tydelig en militær organisasjon i skalkeskjul av en spade, sier Skamsar.

— Jeg var nok klar over at arbeidstjenesten ble motarbeidet, men jeg fikk ingen hjelp. Hadde jeg først kommet borti slik motstand ville jeg vært i første linje, så aggressiv som jeg var overfor det nye, sier han. Senere kom det imidlertid paroler på små, gule kort som ble spredt. Det er ikke lett å si hvor godt parolene ble spredt oppover dalen, men noen særlig stor virkning hadde de ikke.

Det var AT-leirer blant annet i Lesja, i Sel og på Nerø i Øyer foruten Ringeby.

AT-guttene var populære blant jentene på de stedene leirene lå. Jenter ble forøvrig også utkalt på arbeidstjeneste.

De fleste motte

— Mange her møtte fram, de var nok ikke helt klar over hva det var, sier Halfdan Lie i Vågå. — Det var da heller ikke stort mer enn at guttene ble samlet og bygde noen veier. Noen av lederne drev litt eksersis og prøve å påvirke dem politisk. Men de dummet seg mest ut og fikk ikke noe tak på det.

— Det var ikke lett å komme unna. Og et stort apparat ville det blitt om alle skulle rømt, og de som drev illegal virksomhet skulle ta seg av dem. Da ville de snart komme i rampelyset.

Halfdan Lie vet hva han snakker om. Han ble selv offer for den risikoen han nevner.

— Her meldte de seg, de aller fleste, sier Fredrik Enge på Tretten. — Jeg snakket med flere om å sabotere, men fikk ingen med på det. Jeg kunne jo heller ikke drive agitasjonen for vidt i min utsatte stilling.

Einar Hovdhaugen sier at han ikke

kjenner til noen fra Ringebu som stakk seg unna. De regnet med at det var samfunns-gagnlig arbeid, og det var ingen frykt for at dette var noen opptakt til mobilisering.

I Østre Gausdal møtte alle AT-gutter unntatt Erik Lundesgaard. Tross god innsats fra Berthe Nordrum og hennes medhjelpere var parolene mislykket. Det samme rapporterte Arne H. Opheim fra Øyer.

— men ikke alle

Bildet er kanskje ikke hundre prosent riktig. Det forsvant nok enkelte, også fra dalen, uten at folk visste hvorfor de dro. Noen av dem ble mistenkt for å dra til Sverige for å få god mat. Noen stakk seg vekk på avsidesliggende gardar uten å gjøre noe vesen av det.

Johs. Galstad fra Vågå ble tvangsutskrevet til vedhogging, men tok vann og brød isteden. Han sier at flere andre nektet, og tre ble satt i fengsel den gangen.

Kolbjørn Storbråten i Skjåk var en av dem som stakk seg unna. Han ble utkalt midtvinters 1945, men etter oppfordring fra bror sin, Jo Storbråten, reiste han lengst nord i Bråtådal og holdt seg skjult. Etter at Jo Storbråten måtte gå i dekning i mars, måtte han tilbake for å stille kyrne hans. Men da var AT glemt.

En del dører møtte problemet fra en annen kant: Oslo-folk som kom oppover for å unngå AT. Arnfinn Kraabøl hadde ei Oslo-jente boende hos seg ei tid, men de sporet henne opp så hun fikk innkalling. Fylkesagronom Lyngstad formidlet kontakt mellom gardbrukere og AT-ungdom.

Vegvesenet tok seg av tre ungdommer fra norddalen og innkvarterte dem i vegvesenets bygg på Hjerkin. De gjorde en del arbeid og ble visstnok også tatt med på lønningslistene. Etter begivenhetene på Otta i oktober 1944, ble de sendt til en gard i Follidal.

Et skjebnesvangert møte

På Lillehammer var situasjonen en helt annen enn oppe i dalen. Den sivile organisasjonen spredte parolene meget effektivt våren 1944, og særlig artianerne hadde

helt klart for seg hvor de sto.

Asbjørn Syverud, Conrad Larsen og Karl Olsen fikk i oppdrag å organisere motstanden mot AT. Seks av guttene som de stolte helt på, ble innkalt og deltok i møtene i aksjonskomiteen.

En del av de guttene som var innkalt, ble bedt om å komme på et møte på Stampesletta 14. mai. Noen foreldre hadde bedt apoteker Fredrik Grundtvig og overretts-sakfører Chr. U. Sandvig om å komme dit og snakke med dem.

28 gutter møtte fram. Sandvig og Grundtvig rådet dem til heller å gå i fengsel i Norge noen måneder enn å møte fram og kanskje bli sendt til østfronten. 24 av guttene sa at de ikke ville møte, fire ville tenke seg om.

En provokatør må ha vært tilstede.

Neste dag tok tyskerne kommandoen over Lillehammer politikammer, og tyske gendarmen sammen med byens politi arresterte de utskrevne guttene hjemme og på arbeidsplassen. Man regnet med at omkring 80 prosent av dem ble tatt. Samme dag ble Sandvig, Grundtvig og Erik de Vibe, som var advokatfullmektig hos Sandvig, arrestert.

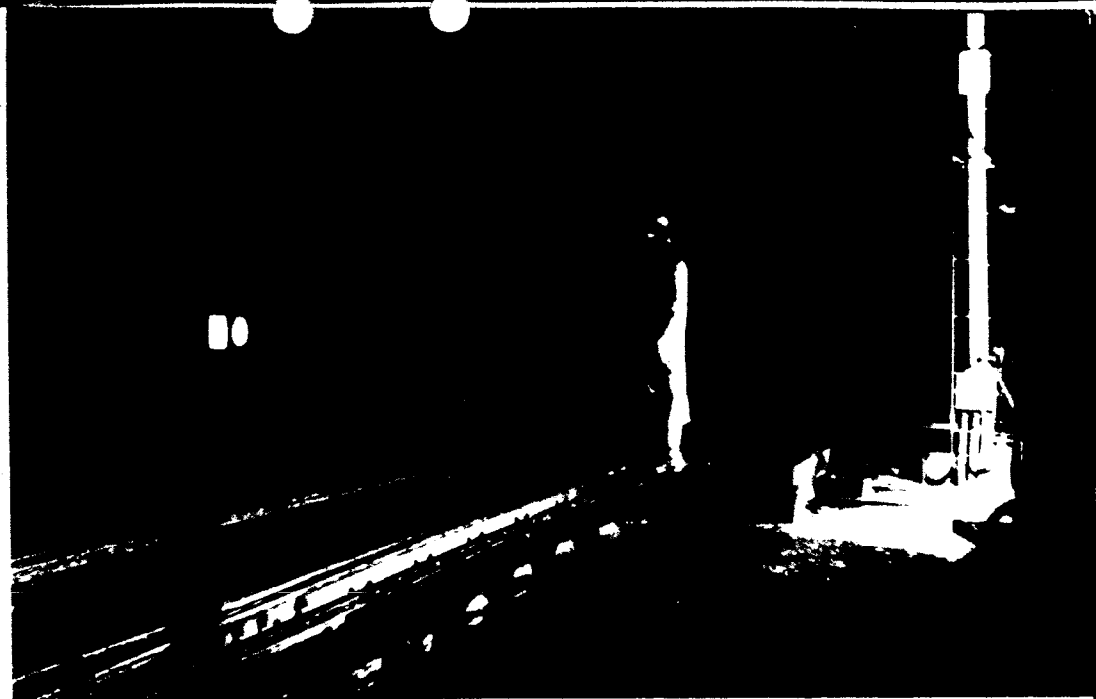
Nesten ingen møtte frivillig, men både de innkalte og folk på gata ble tvunget inn i salen hvor de skulle samles, av bevæpnede frontkjempere. AT-guttene ble beordret til Organisation Todt og til Viking einsatzgruppe Mittel-Norwegen i Trondheim.

Bare ti av guttene ble virkelig sendt av gårde. De øvrige slapp fri etter en tid. Det var utrygghet og uhyggestemning på Lillehammer disse dagene.

Vibe, som ikke hadde vært med på møtet, ble av helt andre grunner sendt til Tyskland. Grundtvig var nær ved å gå samme vei, men både han og Sandvig satt på Grini til krigens slutt.

En god del gutter var nå gått i dekning. Distriktssjefen i milorg, Wilhelm Molberg Nilssen, reiste en del omkring og hentet inn de guttene som flakket omkring, så de iallfall kunne få kontakt og mat, og om mulig komme igang med noe.

En god del av guttene ble plassert i mil-

Hjalmar Engh på bruvakt i Lillehammer.

org. Einar Thorsrud var allerede dratt på «skauen» tidligere på våren. Han ble våpeninstruktør og adjutant for distriktssjefen. Kjell Thorud og Stener Rosenberg ble telegrafister i det indre sambandet. Helge Frøisland og Sverre Nilseng hadde slått seg ned i telt i Jotunheimen. Der traff de Molberg Nilssen, som plasserte dem i Rondane. De fikk også telegrafist-opplæring. To andre gutter fra Lillehammer ble plassert under Vågå-området ansvar. En gruppe som delvis besto av AT-gutter ble plassert som eget lag under Arne Bjørstad i N. Ål, mens Erling Storrusten ble syk-meldt av dr. Murstad for å kunne fortsette med etterretningsarbeidet.

Det er klart at det rent objektivt økte risikoen jo flere som skulle ligge i dekning i skog og fjell, og disse ungguttene var entusiastiske og innsatsvillige, men ivrige og dristige. Dessuten hadde de utseendet imot seg. — Det lyste nesten på lang avstand hva det var for folk, sier Sverre Nilseng.

I slutten av februar 1945 ble også 80 jenter på Lillehammer innkalt til AT. Av

disse var 40 «tyskerjenter», av de øvrige 40 møtte 16.

Dette med å gå bruvakt eller «borger-vakt» var et fenomen som var noe beslektet med arbeidstjenesten. Tyskerne tok gode nordmenn som en slags gisler på jernbanebruene. Det var opplagt en form for hjelp til tyskernes krigføring. Men det var ikke godt å nekte heller. Det ble en del av den undertrykkingen som en fant å måtte godta.

Fra kvilebua under bruvakt i Lillehammer.

«DET VÅR EI RAR TID»

Hjemsfronten
i Gudbrandsdalen
1940-45

Av Jon Vegard Lunde